

Me kõik oleme hiidlased!

Vaapo Vaher. Hiiumaa kirjanduse lugu. Esseid ja uurimusi. 1–2. Kärdda: Hiiumaa Teabekapital, 2019. 848 + 928 lk.

Eesti populaarse telekommentaatori Valdo Pandi kohta räägitakse, et kui tema käest küsitud, mis on eestlaste suurim saavutus või võit, vastas ta: „Eestlaste kõige imetlusväärsem võit on see, et nad on ikka veel olemas.”¹ Arvustatavate raamatute kohta võiks Panti parafraaseerides ütelda: selle kirjandusloo kõige suurem saavutus on, et ta on olemas. Saavutus oleks ainuüksi seegi, kui ühe 989-ruutkilomeetrilise saare kohta kirjutada üle 1700 lehekülje. Aga teha seda nendesamade ruutkilomeetrite kirjanduse kohta pole mitte ainult enneolematu, vaid juba ebamaine.

Kuidas see võis juhtuda? Autor mõnab ise ühes intervjuus, et ta kavatsus oli kokku panna „umbes paarisajaleheküljeline leksikon” ja esialgne pealkiri oli mitmuses, „Hiiumaa kirjanduse lood”. Aga materjali leidus sedavõrd palju, et teos paisus nii paksuks, nagu ta praegu on, ning pealkiri muutus kirjastaja soovil ainsuseks: „nõnda tundus talle mõjuvam.”² Kui kõne

all on mõne raamatu kaas või pealkiri, on teatavasti kirjastajatel viimane sõna, mis on arusaadav, sest nemad peavad toote rahaks tegema. Antud juhul kahtlen siiski, kas müügiarvud tõusid selle kõrgendatud mõjuvuse tõttu. Sellist raamatut ostetakse ikka kas sellepärast, et autor on tuntud/teada, pealkirjas on „Hiiumaa” või et teos mõjub lihtsalt oma formaadi ja kaaluga – Loomingu peatoimetaja sõnul kaalub teos „3,742 kilo, nagu seisab kirjas toimetusse tulnud pakil”.³ Sellega tahan öelda, et mitmuses oleks pealkiri olnud igati sobivam ja tabavam. Tegemist ei ole ühtse loo, rääkimata ajalooga: meie ees on mitmed ja mitmesugused lood, mille omavahelist seost pole alati antud. Kuid seda polegi vaja, lood räägivad iseenda eest.

Selles mõttes on Vaheri raamat nagu tuttavad (ja meile armsaks muutunud) kirjandusloolised brošüürid näiteks Oskar Kruusi või Endel Priideli sulest, mis käsitlevad ühe ala (maakonna, provintsi, linna) kirjanduslikku elu.⁴ Need teosed ei ole kunagi pälvinud tõsiste kirjandusteadlaste heakskiitu, kuna neil on kodulooline maik

³ J. Kronberg, Joovastus Hiiumaast. – Looming 2020, nr 1, lk 128. Tõele au andes tuleb siiski nentida, et minu köögikaal näitas „ainult” 3475 grammi, niisiis ilma pakendita.

⁴ O. Kruus, Kirjanduslik Otepää. Tallinn: Eesti Raamat, 1969; E. Priidel, Viljandi ja kirjamehed. Tallinn: Eesti Raamat, 1971; E. Priidel, Kirjanduslik Hiiumaa. Tallinn: Eesti Raamat, 1972; H. Allik (koost), Saarlaste kirjarahvast. Kuressaare: s.n., 2003.

¹ L. Leivat, Võidupühaks 2012. – Eesti Elu 18. VI 2012, nr 24.

² V. Vaher / T. Haug, Vaba mehena raamatute riigis. – Looming 2020, nr 1, lk 125.

juures. Aga kasutanud on neid paljud, sest neis on ometi kasulikku teavet. Kuid – kordan – kuidas oli Vaheri käsitluse nii paksuks paisumine üldse võimalik?

Vastus seisneb selles, et autor lihtsalt ei võta vaevaks oma oopust täpselt määratleda, igasugune teoretiseerimine teda ei huvita. Ka sissejuhatus „Saateks ja selgituseks” (I kd, lk 11–13) on ainult kaks ja pool lehekülge pikk, rohkemaks polnud autoril pärast 1750 lk kirjutamist nähtavasti enam jaksu. Aga ehk pole rohkem vajagi, siin on ju kõik öeldud. Kaasatud on „peale Hiiumaal sündinute [---] ka kirjanikud, kelles pole piiskagi hiiu verd, kuid kes on siia ajutiselt sattunud või saarel suvitanud või siia abieluga juhtunud. [---] On mõned sellisedki, kes ise pole iial Hiiumaale saanud, kuid on ikkagi saart ja hiidlasti oma teostes püüdnud kujutada.” (I kd, lk 12) Seega kui kellelgi on mingisugunegi seos Hiiumaaga või ta on saart maininud, pääseb ta Vaheri Hiiumaa kirjanduse lukku. Sellega seletub teose enneolematu maht. Teised regionaalsed kirjanduslood – näiteks Põhja-Soome⁵ või Lõuna-Eesti⁶ oma – näevad suurt vaeva, et lugejale seletada, mis on sisse mahtunud, mis mitte, aga Vaher lihtsalt kirjutab Hiiumaast ja hiidlastest ja kõigest nendega seonduvast. See on julge samm, millega teatatakse: teadus ja teooria mind ei huvita, ma lihtsalt kirjutatan, nagu tahan. Mis esiteks pole sugugi üllatav ülikoolitaustata isiku kohta ning teiseks pole sugugi halb, sest huvitavatest asjadest saab teatavasti huvitavalt kirjutada ka ilma ülikoolita. Võib-olla isegi paremini. Kui me

seada oleme teadvustanud, võime rahulikult raamatute kallale minna.

„Kallaleminek” ongi ehk kõige sobivam väljend, sest selliseid raamatuid ju ei loeta kaanest kaaneni. Neid lehitsetakse ning vaadatakse, pilk peatub mõnel huvitaval seni tundmatul pildil, siin-seal hakatakse lugema ning jäädaksegi lugema kuni peatüki lõpuni, teinekord otsitakse midagi või pigem kedagi. Viimast hõlbustavad kaks registrit (isiku- ja kohanimed), mis on omamoodi huvitav lugemisvara: esimeses köites 23,5 lehekülge isikunimesid (lk 811–834) ning veidi vähem kui 12 lehekülge kohanimed (lk 837–848), teises köites vastavalt 27 (lk 883–909) ja 14 lehekülge (lk 913–926). Sellesse võib süveneda ja uppudagi, näiteks on huvitav otsida, keda siin pole. Pärast mitmendat katset leidsin lõpuks eesti kirjanduse suuremate nimedest ühe, keda pole sõnagagi mainitud: Faehlmannil polnud ilmselt midagi pistmist Hiiumaaga. Või on seos alles avastamata? Ka Kreutzwald pole teatavasti saarel käinud, aga Vaherile piisab, et üks ta tegelastest on pärit Hiiumaalt (I kd, lk 431–433).

Registrid oleks pidanud kokku viima kahe köite koondregistriks (isiku- ja kohanimed siiski eraldi), et ei peaks otsima kahest raamatust. Sest see, mille alusel artiklid on järjestatud, pole päris selge ja nii pole võimalik ka ette aimata, kummas köites on lugupeetud autor kedagi käsitlenud. Esimene köide algab küll „Rahvaluulekogujatest” (lk 17–71), millele järgneb peatükk „Ungru krahv” (lk 75–121, lõppedes Jaan Kaplinskiga), nii et võib oletada kronoloogilist järjestust. Aga teises köites on pärast avapeatükki Ain Kalmusest (lk 11–140, ligi kuuesaja joonealuse märkusega) „Usukirjanikud”, milles esimene käsitletud isik on Martin Gilläus, niisiis oleme tagasi XVII sajandis. Ka raamatute kujundus, mis on inspireeritud rahvakunstist, ei aita siin. Esimese köite seljal on küll

⁵ S. Carlsson, Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1261.) Helsinki: SKS, 2010.

⁶ M. Velsker, Lõunaeeesti kirjandusloo kirjutamise võimalusi. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 12.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014.

mingi meeskuju ja teisel selgelt naiskuju, aga see ei tähenda soolist jaotust: Marie Under leiab käsitlemist esimeses köites (lk 469–529), samuti Aino Kallas (lk 125–187) ja Alide Ertel (lk 251–262), teises köites on ulatuslikult käsitletud juba mainitud Ain Kalmust ja Tõnu Õnnepalu (lk 845–879). Ühtne register oleks teinud teose palju kasutamissõbralikumaks.

Teine pisut häiriv – või ebakonventsionaalne, ebaakadeemiline – seik on, et puudub bibliograafia. Autor on kasutanud väga palju kirjandust, aga kõik on peidetud joonealustesse märkustesse, millest tuleb infot vaevaliselt kokku lugeda. Ühest küljest on kena, et viidatud allikas leidub kohe lehekülje allservas, teisest küljest pole nõnda võimalik saada kasutatud kirjanduse üldpilti. Sellega haakub ka ilmumiseandmete puudumine: Vaapo Vaher on teatavasti viljakas autor ning mitmed kõnesolevate raamatute peatükid on varem kuskil, enamasti Loomingus, ilmunud ja on uuesti avaldatud väga väheste muudatustega. Seda ei saa sugugi ette heita, ühe autori artiklid ühtede kaante vahele koguda on hea akadeemiline komme, mis hõlbustab tema toodangu kasutamist. Aga kombeks on siis mainida, millal ja kus mingi tekst on ilmunud.

Akadeemilisest standardist hälbivad ka joonealused märkused. Tundub, nagu poleks autor teadnud, kuhu piir tõmata. Kas on vaja lugejale seletada, kes on Wolfgang Amadeus Mozart (I kd, lk 44), Homeros (I kd, lk 45), Johann Wolfgang von Goethe (kolm korda: I kd, lk 45, 79, 491) või Johann Sebastian Bach (I kd, lk 120)? Ja miks siis mitte seletada, kes on Jeesus Kristus, keda teises köites üle kahe tosina korra mainitakse? Mati Unti, kelle seos Hiiumaaga oli ilmselt nii vähene, et teda mainitakse ainult möödaminnes, on joonealustes märkustes tutvustatud samuti kolmel korral (I kd, lk 186, 796; II kd, lk 136).

Nendest pisikestest õiendamistest problemaatilisem on autori kohati lohakas või isegi poleemiline stiil. See vähendab usutavust, eemaldab teksti teaduslikkusest (mida autor ilmselt ei taotlegi). Kui ta kirjutab, et Leena Laid „põdes palavikuliselt müstilist ja ähmast punaliputõbe” (I kd, lk 292), mõtlesin põgusal esmapilgul tõepoolest, et hiljem tuberkuloosi surnud Laidil oli mingi mulle tundmatu nimega tõbi kaelas, enne kui tajusin, mida autor silmas pidas. Teiste poliitiliste vaadete diskvalifitseerimine pole akadeemilises diskursis kombeks, aga ma kordan: küllap autor ei tahagi olla akadeemiline. Laidi vasakpoolse maailmapildi tutvustamiseks kirjutab ta: töölisajalehes „lubati kõik unistustlik täide viia, tuleb vaid vihata ja võidelda” (I kd, lk 294). Milleks selline retoorika? Nagu ei teaks autor, et sada aastat tagasi olid teistsugused olud, ilmavaated, lootused ning lahendamiskatsed. Sellistes kohtades kipub stiil minu meelest pisut liiga esseistlikuks – kui sedagi, pigem vesteliseks või vaatluslikuks.

Teose alapealkiri ongi „Esseid ja uurimusi” ning Marek Tammel on õigus, kui ta kirjutab, et teos on „pigem laiendatud biograafiline leksikon”, mis ei sisalda „rangelt võttes ei esseid ega uurimusi (pigem isiku- ja loominguloolisi ülevaateid, mis vaid mõnes osas kvalifitseeruvad algupärasteks uurimusteks ja vaid harva on loetavad isikupäraste esseedena)”⁷. Siiski arvan, et Vaheri uurimuste panus on pisut suurem, kui Tamm arvab. Vaher on paljude inimestega ühendust võtnud, neile e-kirju saatnud, intervjuusid teinud ja sel teel saanud uut infot, mida arvatavasti kuskil mujal polnud seni trükitud. Tänu sellele võiks nüüd luua kas või kategooria „peaaegu Hiiumaal sündinud”, kuhu tuleks paigutada näiteks Viuu Härm: ta on küll sündi-

⁷ M. Tamm, Armastuskiri Hiiumaale. – Postimees 6. XII 2019.

nud Tallinnas, kuid ta ema on hiidlane, kes tahtis ka tütre „oma sünnitalus Hiiumaal Puski külas Selja talus” ilmale tuua. Kuid teel Haapsallu „tulid emal rongis veed ära”. See oli enne Keilat, kus ta ema siis oma tädi juures ööbis ning järgmisel hommikul mingi sõjaväemasinaga (aasta on 1944, juulis) Tallinna tagasi sai, kus ta oma tütre ilmale tõi (vt II kd, lk 272–273). Sellised passaažid teevad raamatud väärtuslikuks, sest vaevalt seda teavet kuskil mujal leidub.

Raamatud teeb asendamatuks ka erakordselt rikas pildivalik. Peaaegu igal leheküljepaaril on pilt, esimeses köites kokku üle 400. Teatavasti pole praegusel pildiajastul enam võimalikki ilma piltideta raamatuga lagedale tulla, aga piltide otsimine, leidmine, hankimine ning kasutusõiguste saamine on aeganõudev töö. Pildivalik on väga hea, tuttavate reproduktsioonide kõrval ka (vähemalt mulle) uued avastused. Samuti on illustratsioonideks kasutatud raamatukaasi ning rohkelt esineb tekstinäiteid, seega igavaks lugemine ei muutu.

Nii et lõppude lõpuks on hinnang positiivne. Kindlasti muigavad mitmed

kirjandusteadlased selle teose üle teooria puudumise ja vanaaegse metoodika tõttu. Aga autor ütleb juba kolmandas lauses: „Kirjutatud vanas heas biograafilises võtmes” (I kd, lk 11). 75-aastast autorit, kes pole kunagi olnud ETIS-e sõltlane, ei pruugi häirida, kui „päris kirjandusteadus” temast mööda läheb. Ent kahtlemata tuleb nendelsamadel muigajatel ja paljudel teistel tulevikus Vaheri teost kasutada, sest siin on teavet, mida kuskil mujal pole. Selle ees müts maha!

Marek Tamm kirjutab mainitud arvustuses, et „oleme saanud uue Eesti kirjandusloo, mis kirjutatud Hiiumaa vaatenurgast”⁸. See on veetlev mõte ning julgustab mind lõpetama ristikivilikult:

Minagi olin Hiiumaa teel
kuigi ma sündisin Saksas
Mõnikord mõtlen, ma läheksin veel
Muretu vana Hiiumaa teel
Vaheri raamatud kaasas.

CORNELIUS HASSELBLATT

⁸ M. Tamm, Armastuskiri Hiiumaale.